

ISTORIA SECOLULUI XX

REGIMURILE TOTALITARE DIN EUROPA

MIHAIL M. ANDREESCU*

Totalitarismul, așa cum a fost el perceput și definit în ultima perioadă, se caracterizează prin instituirea unui control strict din partea unei organizații politice unice asupra statului și instituțiilor acestuia, ca și asupra întregii societăți și a indivizilor care o compun. Prin intermediul propagandei, al serviciilor secrete și de represiune, precum și a altor instituții, existența fiecărui individ în parte — chiar a membrilor partidului unic — depindea de forța politică aflată la conducerea societății¹.

Originile totalitarismului ca sistem politic se regăsesc, în forme disparate, atât în regimurile absolutiste europene cât și în ideologia și curentele politice din timpul revoluției franceze și din secolul al XIX-lea. Particularitățile socio-economice, politico-militare și cultural-spirituale din statele europene și din lume, în care au apărut și s-au manifestat curentele politico-ideologice, au determinat mai multe forme de totalitarism. Dacă în linii generale modelul totalitar apare ca unic în întreaga lume, în aspectele sale particulare el a prezentat deosebiri importante de la un stat la altul în funcție de ideologia pe care s-a fundamentat. Deosebiri au fost și formele în care, după primul război mondial, diferitele ideologii despre sistemul totalitar s-au coagulat și au fost puse în practică². În general, s-au impus două modele politice totalitare, caracterizate ulterior ca fiind situate la extremele stângă și dreaptă ale esicherului politic existent până atunci în Europa și în lume.

Prima formă a totalitarismului, care s-a afirmat încă din perioada revoluției de la 1848, a fost cea a extremei stângi, fundamentată ideologic de Karl Marx și Frederic Engels și s-a caracterizat prin **internaționalismul proletar** și **“dictatura proletariatului”**. Programul ei se fundamenta pe ideile socialismului utopic, economia politică burgheză și filosofia materialistă — opusă celei idealiste — și s-a concretizat în **“Manifestul Partidului Comunist”** care a devenit opera de căpătâi a tuturor mișcărilor și organizațiilor de extremă stângă și internaționaliste din întreaga lume³.

*Mihail M. Andreescu, Profesor dr. Școala Nr. 79, București.

Această ideologie, așa cum s-a conturat ea în preajma primului război mondial, se baza pe dictatura proletariatului — în statele capitaliste occidentale — și pe o alianță între proletariat și țărănime — în statele agricole și semifeudale din estul și sud-estul Europei. Cele două categorii sociale amintite, ca și unele pături medii ale societății — intelectuali, funcționari, meseriași și mici întreprinzători — urmau să fie reprezentate în plan politic de către partidele social-democrate, socialiste și muncitorești. Acestea trebuiau să colaboreze strâns împotriva **“forțelor contrarevoluționare”** — capitaliștii și moșierii — pentru apărarea intereselor claselor **“productive și revoluționare”** ale societății și pentru instaurarea unui nou sistem politico-economic mondial.

După 1903 și mai ales după revoluția burghezo-democrată rusă din 1905-1907 ideologia totalitară de stânga a fost profund radicalizată de către Vladimir Ilici Lenin și ceilalți conducători socialiști ruși prin crearea și impunerea în viața politică a Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, în urma desprinderii acestuia din Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia (1903)⁴. În timpul primului război mondial (1914-1918), chiar conducătorii regimurilor burgheze din Europa centrală au acordat sprijin politic și material lui Lenin și tovarășilor săi cu speranța că partidul creat de el — care avea secții în Germania și Austro-Ungaria — va acționa pentru destabilizarea economică și politică a Rusiei ușurând astfel înfrângerea acesteia. Lenin însă a profitat de acest sprijin pentru a-și pune în aplicare propriile idei⁵.

Spre sfârșitul războiului s-a manifestat cu putere și cealaltă formă de totalitarism, bazată pe exacerbară sentimentului național și xenofobie, de unde și eticheta de a aparține extremei drepte a eșichierului politic existent pe atunci. Noua formă de totalitarism a evoluat însă tot din extrema stângă. Programul, strategia ca și scopul final au fost în mare măsură aceleași cu ale extremei stângi. Difereau doar metodele și căile de urmat. În privința internaționalismului, de pildă, totalitarismul german a urmărit în final crearea unei societăți universale comune controlată de el, dar împărțită rasial în mai multe categorii. Diferențele apăreau din unele strategii politice și social-economice preconizate de noile forțe care doreau să preia puterea în statele lor.

În Italia, unde s-a manifestat mai întâi totalitarismul de dreapta, au prevalat aspectele social-economice și naționale. Mussolini a propus controlul statului în economie cu scopul dezvoltării uniforme a întregului teritoriu național. Așa s-a ajuns la regimul economic al **autarhiei** — asigurarea resurselor, necesarului de produse și desfacere numai din economia internă — și al **sistemului corporatist** — bazat pe asociații profesionale asemănătoare breslelor medievale care favorizau marelui capital⁶.

În Germania, unde economia se dezvoltă puternic și uniform, au prevalat ideile antisemite și ale **spațiului vital** — **Lebensraum**, care porneau de la miturile "trădării" și "loviturii pe la spate", apărute și răspândite la sfârșitul războiului. Ideile propuse de Hitler în "**Mein Kampf**" (**Câmpul meu de acțiune** — **Lupta mea**) vizau, spre deosebire de Italia lui Mussolini, dominația politico-economică și militară a Germaniei asupra întregii Europe și a lumii — **noua ordine. Rasa ariană** (nordică, germană), socotită superioară, trebuia să domine întregul sistem. Sub aspect economic Germania și Occidentul industrializat urmau să constituie nucleul "lunii" concepute de Hitler. Urmău regiunile agrare și subdezvoltate ale Europei, bogate în materii prime, care trebuiau să devină sursa de aprovizionare a nucleului și piețe de desfacere pentru produsele sale. La periferie se aflau zonele de "colonizare" locuite în generale de "suboameni". De aici urma să se recruteze forța de muncă într-un sistem asemănător sclaviei.

În plan social-economic Hitler nu se opunea categoric marelui capital industrial-bancar cu condiția ca acesta să se supună controlului statului și să nu fie deținut de către evrei — aceștia erau socotiți vinovați de toate relele petrecute în Europa și în lume până atunci și mai ales de umilirea Germaniei în război. Sub aspectele rasial și politico-militar Germania trebuia să domine lumea prin **rasa ariană**. Ea urma să colaboreze cu rasele "decăzute" sau "degenerate" care puteau fi "salvate" (latinii și anglo-saxonii) în vederea stăpânirii și educării "subraselor" (slavii și alții), cu condiția exterminării evreilor din Europa — **soluția finală**⁷.

De aici și diferența marcantă dintre cele două sisteme propuse de extrema dreaptă. Cel italian, **fascist** (fascie = unitate), bazat pe unitate națională și **autarhie** economică. Cel german, **nazist**, bazat pe o anume diviziune a muncii, control politico-militar, economic și rasial.

Extrema stângă, reprezentată de bolșevismul rus, viza unirea forțelor socotite **expolatate** și preluarea puterii politice printr-o "**revoluție mondială**" urmată de instituirea regimului de "**dictatură a proletariatului**". Se insista pe ideea etatizării marelui capital industrial-bancar și trecerea tuturor resurselor, bunurilor și mijloacelor de producție în "proprietatea comună a poporului". În realitate ele intrau sub controlul exclusiv al statului și al unui grup politico-social conducător — **elita** — care urma să controleze și să administreze economia și viața social-politică "în numele maselor", redistribuirea veniturilor urmând să se facă după principii egalitariste. Baza economică a întregului sistem se fundamenta pe "proprietatea comună", de unde și numele de **comunism**. Sub aspect politico-militar Partidul Comunist (bolșevic), exponentul proletariatului și țărănimii, urma să controleze întreaga societate prin intermediul statului și a instituțiilor sale specializate și să apere

securitatea și interesele naționale, în raporturile cu alte state, prin intermediul "armatei populare"⁸.

Totuși din ideologia sistemului totalitar propus de extrema stângă se estompau până la dispariție conceptele de **național** și **naționalism**, accentul căzând pe **internaționalismul proletar**, concept care presupunea eliminarea automată a rasismului promovat de Hitler. De asemenea, totalitarismul bolșevic înlătura aproape definitiv formele de proprietate particulară ele fiind reduse la strictul necesar⁹. Evident, această prevedere a fost mai mult teoretică. În realitate proprietatea particulară a continuat să existe și în forma ei dezvoltată dar a constituit doar apanajul **elitei** conducătoare alcătuită din "reprezentanții poporului"¹⁰.

În perioada de început a regimurilor totalitare deosebiriile dintre stânga și dreapta, cel puțin în plan teoretic, au fost mai evidente. Aspectele comune însă, mult mai numeroase, au constatat în: controlul asupra statului și a instituțiilor sale; controlul asupra întregii economii, evident în forme variate de la un stat la altul; controlul asupra întregii societăți, a indivizilor și a vieții politice, prin impunerea partidelor unice. După preluarea puterii de către forțele totalitare în unele state diferențele dintre sistemele propuse de cele două extreme s-au estompat până aproape de dispariție. Cu toate acestea între cele două extreme s-a ajuns la un conflict generat de necesitatea impunerii **unui sistem totalitar unic**. Totuși politicienii și istoricii au menținut etichetele de "extrema stângă" și "extrema dreaptă" chiar și după dispariția regimurilor totalitare din Europa dorind astfel să sublinieze diferențele existente între cele două regimuri¹¹.

Un aspect important în studierea și înțelegerea sistemelor totalitare l-a constituit modul în care au preluat puterea în perioada lor de început și cum și-au justificat legitimitatea la conducerea statului¹².

Regimul politic bolșevic (socialist, comunist). 1917-1991. Primul în ordine cronologică dintre sistemele totalitare care s-au impus mai întâi în Europa și în lume a fost cel de extrema stângă, apărut în Rusia — de unde și numele de **bolșevic**, ulterior **socialist** sau **comunist**.

Deși Marx afirmase în "**Manifestul Partidului Comunist**" că **socialismul** nu putea fi "victorios" decât în societatea capitalistă occidentală, democratică și puternic dezvoltată economic, unde ar fi devenit un "urmaș firesc al acesteia"¹³, Lenin a căutat să-i amendeze teza susținând că **socialismul** nu ar ține cont de stadiul de dezvoltare social-economică și politică a statului în care s-ar fi impus¹⁴. El făcea aluzii la Rusia unde regimul politic era absolutist, cu o economie preponderent feudală, fără un proletariat numeros și cu o țărănime majoritară înapoiată cultural și economic¹⁵.

Folosindu-se de dificultățile regimului țarist după înfrângerea suferită în războiul ruso-japonez (1904-1905) bolșevicii, în alianță cu social-democrații, democrația burgheză și nihilistii, au încercat să preia puterea politică organizând

revoluția din 1905-1907, care a fost înfrântă. Principala consecință a acestora a fost apariția unor instituții statale mixte. Pe lângă cele feudalo-absolutiste au apărut și instituții burghezo-democratice și bolșevice (**Duma** și **sovietele**). Neglijate de autorități noile instituții și-au dovedit importanța organizând revoluția din 1917¹⁶.

În contextul înfrângerilor suferite de Rusia pe front și a lipsei de ajutor din partea Antantei, social-democrația rusă – în colaborare cu alte forțe între care și bolșevicii – a organizat revoluția din februarie 1917 preluând puterea politică și abolind regimul țarist. Pentru a atrage de partea lor masele "revoluționarii" promisese ieșirea Rusiei din război și adoptarea urgentă de reforme social-economice și politice. Dar democrația burgheză, reprezentată în guvernul provizoriu condus de Konstantin Fiodorovici Kerenski – bolșevicii deși participaseră la guvernare se retrăsese pentru a avea mână liberă – nu a respectat programul de guvernare și promisiunile făcute populației. Guvernul a continuat războiul și a amânat reformele atât de necesare pentru societatea rusă. De această situație au profitat bolșevicii conduși de Lenin, Buharin, Zinoviev, Troțki și Stalin. La 25 octombrie/7 noiembrie 1917, cu sprijinul muncitorilor din Petrograd și a marinarilor din flota baltică, bolșevicii au organizat o lovitură de stat prin care au preluat puterea de la guvernul provizoriu¹⁷.

Ținând cont de greșelile săvârșite de regimul burghezo-democratic Lenin, chiar din primele zile ale instaurării "puterii sovietice", a urmărit să-și consolideze puterea. La al II-lea Congres al Sovietelor desfășurat la Petrograd (25 octombrie/7 noiembrie 1917) a impus adoptarea a trei decrete fundamentale pentru regimul bolșevic: **Decretul asupra păcii**, **Decretul asupra pământului** și **Decretul naționalităților**. A dizolvat armata țaristă și a creat "**Armata roșie**" (Armata poporului, conform tezelor marxiste), iar **Ohrana** (Serviciul de informații și contrainformații – Poliția politică a țarului și a democrației burgheze ruse) a fost înlocuită de CEKA – **Comisia extraordinară de luptă împotriva contrarevoluției și sabotajului**¹⁸.

Decretul asupra păcii era menit să pună capăt războiului în orice condiții. Prin pacea cu Germania, încheiată la Brest-Litovsk (martie 1918), deși Rusia a pierdut o mare parte din teritoriu bolșevicii au câpătat răgazul necesar pentru a-și consolida puterea în interior. **Decretul asupra pământului** a permis realizarea unei cuprinzătoare reforme agrare. Aceasta i-a convins pe țărani să sprijine necondiționat puterea sovietică, "singura putere populară". Prin acordarea dreptului la autodeterminare a popoarelor din Rusia bolșevicii au abolit practic Imperiul țarist. Se urmărea să se câștige simpatia întregii lumi și să se pună capăt frământărilor interetnice din Rusia. Deși unele provincii țariste s-au desprins de Rusia – Finlanda, Statele Baltice, Polonia, Basarabia – celelalte, ajunse "republici sovietice", au reintrat în componența fostului Imperiu în urma creării Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste – URSS (decembrie 1922).

Lenin a proiectat și a susținut "revoluții" în Austro-Ungaria și Germania (1918-1921). Acestea s-au desfășurat sub conducerea unor lideri ca Bela-Kun, Karl Liebknecht, Roza Luxemburg, Ernst Thälmann. Tot la propunerea lui Lenin, în condițiile desfășurării războiului civil dintre bolșevici și rușii albi (contrarevoluționarii) sprijiniți din afară, în 1919 a fost creată la Moscova Internaționala a III-a comunistă. Acest organism grupa partidele comuniste, socialiste și muncitorești din întreaga lume — pe atunci erau 39 de partide în 19 țări —, la conducerea lui aflându-se, pe lângă bolșevicii ruși, reprezentanți din Germania, Franța, Italia, Bulgaria, România, Ungaria și China¹⁹⁾. Ulterior în conducerea Internaționalei au intrat și reprezentanții unor partide comuniste și muncitorești din alte state, cum a fost Spania. Partidele afiliate la Internațională au primit sarcina de a face presiuni asupra guvernelor lor pentru a opri sprijinul acordat de acestea rușilor albi.

Politica promovată de Lenin a dat roade. Bolșevicii au obținut victoria în războiul civil (1918-1921) cu tot sprijinul politic și militar acordat "contrarevoluționarilor" de guvernele SUA, Marii Britanii și Franței. Profitând de criza social-economică resimțită în Occident după primul război mondial regimului bolșevic, prin intermediul sindicatelor și partidelor comuniste și socialiste occidentale, a antrenat masele populare din țările capitaliste împotriva guvernelor lor pentru ca acestea să înceteze intervențiile în Rusia bolșevică, ușurând astfel "victoria" noului regim²⁰⁾.

Pentru a-și consolida puterea în interior regimul bolșevic a adoptat tactica "țovarășilor de drum", propusă tot de Lenin. Prin ea erau atrași de partea regimului reprezentanții unor categorii sociale și politice, personalități marcante ale vieții cultural-științifice, chiar dacă proveneau din aristocrația și burghezia rusă, unele formațiuni politice cum au fost menșevicii și eserii (social-democrații și socialiștii) care reprezentau centrul și stânga moderată.

După încheierea războiului civil și crearea URSS regimul bolșevic a trecut la dezvoltarea economică a țării. Se urmărea asigurarea de locuri de muncă pentru țărani fără pământ și crearea unui proletariat susținător fidel al regimului. Au fost luate măsuri de eliminare a forțelor capitaliste și moșierești considerate exploatoare, s-a trecut la confiscarea averilor acestora și a mijloacelor de producție. Treptat s-a renunțat la unii din "țovarășii de drum" dar s-au făcut eforturi pentru menținerea de partea regimului a păturilor defavorizate ale populației — țărani, muncitori, funcționari, mici meseriași. La propunerea lui Lenin în 1922 s-au adoptat planurile NEP (**Noua politică economică**) și GOELRO (**Planul de stat al electrificării**).

Prin NEP s-a urmărit desființarea proprietății private la sate și lichidarea țăranimii înstărite, **kulacii**. Măsurile s-au realizat prin confiscarea averilor și pământurilor de orice fel, sistemul cotelor agricole și lichidarea fizică a **kulacilor**. S-au instituit proprietățile de stat și cooperatistă asupra pământului prin crearea **sovhozur-ilor** (gospodării agricole de stat), **colhozuri-lor** (gospodării agricole

colective), a stațiunilor de tractoare și utilaje agricole. NEP a generat importante frământări sociale la sate dar regimul bolșevic întărit a trecut la o represiune cruntă exterminând fizic mai ales țărănimea înstărită.

Proiectul GOELRO viza electrificarea țării într-un deceniu prin construirea de hidrocentrale pe marile cursuri de apă și realizarea unor importante lucrări de hidroameliorații. În linii mari programul a fost realizat până în 1927 asigurându-se astfel necesarul de energie electrică pentru centrele urbane și întreprinderile industriale, în special la centrele miniere. Proiectul a continuat în anii următori ajungându-se în anii '50 să se încheie electrificarea întregului teritoriu al URSS. După moartea lui Lenin (1924) s-a trecut la industrializarea țării și la exploatarea pe scară largă a importantelor resurse minerale din Caucaz, Ural și Siberia. De asemenea, s-a avut în vedere dezvoltarea infrastructurii prin construirea de șosele și căi ferate, dezvoltarea transportului fluvial și maritim iar mai târziu a celui aeronautic.

Măsurile luate de bolșevici în primii ani ai regimului totalitar vizau transformarea URSS într-o mare putere economică și politică, care să demonstreze lumii superioritatea și "umanismul" regimului bolșevic față de regimurile burghezo-democratice capitaliste. Pentru realizarea programelor amintite au fost antrenate mase uriașe de oameni de pe tot cuprinsul țării, determinând o modificarea importantă a raportului dintre populația rurală și cea urbană prin sporirea ultimei categorii.

Cu toate măsurile adoptate bolșevicii nu erau siguri de sprijinul populației, mai ales că îi lichidaseră pe foștii "tovarăși de drum" și nu organizaseră alegeri democratice. De aceea populația trebuia controlată permanent. În acest scop au fost create instituții, prezentate ca fiind ale "regimului popular", în realitate ele aparținând regimului totalitar. S-au creat mai întâi instituțiile de represiune: "**Armata roșie**" CEKA — devenită ulterior NKVD (**Narodnâi Kommisariat Vnutrennâh Del — Comisariatul poporului pentru afacerile interne**), iar din 13 martie 1954 KGB (**Komissariat Gosudarstvennoi Bezopasnosti — Comisariatul pentru Securitatea Statului**) — **Miliția, Procuratura, "Justiția populară"** (de partid). Procesul a continuat prin crearea unor organizații politice de masă și obștești controlate de partid. Ele trebuiau să sprijine PCUS (**Partidul Comunist al Uniunii Sovietice**) pentru a controla mai ușor și eficient populația, asigurându-i și propaganda ideologică. Așa au apărut **Sindicatele muncitorești, Organizațiile de femei, Komsomol**, (Organizația de tineret) etc. La nivelul PCUS și în întreprinderi s-au creat servicii de cadre conduse de oameni "devotați" ai partidului. Ele aveau misiunea de a verifica permanent atitudinea oamenilor sovietici față de regim, inclusiv a membrilor de partid, semnalând instituțiilor represive orice încercare de opoziție, revoltă sau deviaționism de la politica bolșevică.

După moartea lui Lenin în PCUS a început lupta pentru putere între Stalin, Troțki, Buharin, Zinoviev și alții. Ajuns la conducerea partidului și a statului sovietic Stalin, cu ajutorul NKVD, a trecut la înlăturarea propriilor adversari și la anihilarea opozanților de orice fel ai partidului și statului sovietic. Așa s-a ajuns la masivele epurări în rândurile PCUS și ale populației din anii 1935-1937 și 1945-1953, procesul oprindu-se numai în urma morții lui Stalin (martie 1953). S-au creat numeroase lagăre de concentrare și de reeducare prin muncă forțată (**gulaguri**), în special în Siberia și Asia Centrală, dar și în alte regiuni. S-a procedat la deportări și strămutări masive de populație, mai ales după al doilea război mondial²¹). Procesul deportărilor și strămutărilor a încetat după moartea lui Stalin iar după 1964 cei strămutați au început să revină în regiunile natale. Lagărele de muncă și de exterminare au funcționat până la mijlocul anilor '80 când, în urma politicilor de **glasnosti** și **perestroika**, ele au fost desființate. S-a apreciat că în perioada 1924-1985 în fosta URSS ar fi fost exterminați pe diverse căi cca 50-100 milioane de oameni — cifrele diferă în funcție de surse și interese politice. Pentru aceeași perioadă numărul celor arestați, deportați și obligați la muncă forțată ar fi depășit, după unele surse, 200 milioane oameni²²).

URSS a devenit o mare putere economică, politico-militară și a început o cursă a dezvoltării economice și a înarmărilor cunoscută sub numele de "războiul rece" (1948-1989). Partidele comuniste din țările socialiste aflate sub "umbrela" sovietică au preluat inițial modelul impus de Moscova, dar treptat, au început să se adapteze la realitățile specifice. S-a trecut de la "internaționalismul proletar" la un socialism de tip național. Datele statistice arată că țările socialiste au cunoscut o dezvoltare economică semnificativă, au rezolvat unele probleme sociale grave, au asigurat accesul la învățătură tinerilor proveniți din toate categoriile sociale. Problema cea mai gravă a fost aceea a drepturilor omului, care au fost nesocotite de regimurile socialiste totalitare. "Cine nu e cu noi e împotriva noastră" a fost principala deviză utilizată o lungă perioadă de timp; zeci, poate sute de milioane de cetățeni au suferit represiunea deslănțuită de guvernanti.

Pe termen lung, "războiul rece" s-a dovedit o încercare prea grea pentru regimurile totalitare. Ele au intrat în criză, provocând mișcări sociale interne care s-au soldat cu eliminarea totalitarismului²³), "revoluțiile" din 1989 și dispariția URSS (decembrie 1991).

Regimul fascist italian (1922-1945). La sfârșitul primului război mondial Italia, deși a făcut parte din Antantă, s-a declarat nemulțumită de prevederile Conferinței de Pace de la Paris. Politicienii italieni speraseră în compensații economice și teritoriale care să le permită depășirea crizei social-economice de după război și a înapoierii economice a părții de sud a țării — Mezzogiorno.

Din 1918 în Partidul Socialist Italian, partizan fidel al Partidului Comunist (bolșevic) din Rusia, au avut loc puternice frământări care au culminat cu asasinarea lui Enrico Matteotti și proiectarea în fruntea partidului a lui Benito Mussolini, secretar general al PSI și directorul ziarului "Avanti". În 1919 în PSI existau trei curente antagonice: un curent social-democrat reprezentat de Serrati, Turati și d'Aragona; curentul de stânga condus de Antonio Gramsci, Palmiro Togliatti și Luigi Longo; curentul naționalist-socialist reprezentat de Mussolini, D'Annunzio, Scopa și Umberto. Odată cu înființarea Internaționalei a III-a, Partidul Socialist Italian s-a divizat. Mussolini a fondat Partidul Național Italian (Fascist) cu o ideologie bazată pe "**Fascio din Combattimento**" (**Unitatea de luptă**) sau mai pe scurt **fascism** care își propunea renașterea națională și dezvoltarea economică. În 1921 din PSI s-a desprins curentul de stânga și s-a făcut Partidul Comunist Italian cu o ideologie diferită de cea fascistă și prin urmare adversar al PNI.

Profitând de indecizia partidelor politice de dreapta și de haosul social-economic existent în Italia după război, în octombrie 1922 Mussolini a organizat "**Marșul asupra Romei**", antrenând în această acțiune mase mari de oameni, inclusiv tineri, șomeri și alte categorii opuse regimului capitalist. Alături de el s-au aflat, pentru o scurtă perioadă, chiar social-democrații și comuniștii. La 29 octombrie 1922 regele Vittorio Emanuele III l-a numit pe Mussolini șef al guvernului, moment ce a marcat instaurarea regimului fascist în Italia. Ajuns la putere pe cale relativ pașnică dar semilegală, nu fuseseră organizate alegeri democratice, Mussolini s-a folosit de instituțiile statului în favoarea sa. El nu le-a suprimat, așa cum au procedat bolșevicii ruși, deși a încercat să-și impună controlul asupra lor prin intermediul unor instituții proprii partidului, cum au fost **miliciile fasciste** și **OVRA (Organizația voluntară pentru reprimarea antifascismului)**. El s-a mulțumit să numească în fruntea instituțiilor statului și să promoveze membri ai partidului fascist în care avea încredere.

Pentru a-și atrage sprijinul maselor "Il Duce" (titlul purtat de Mussolini în epoca fascistă), a impus adoptarea unor măsuri reformiste și a inițiat programe care să se bucure de susținerea populară. A încercat să controleze marele capital și să stăvilească abuzurile și corupția, a luat măsuri împotriva "**Mafiei**", a realizat **Concordatul** cu Papa (Lateran, 1929), a susținut dezvoltarea învățământului, proiectele vizând dezvoltarea economică unitară a țării și refacerea căilor de comunicație. Programele adoptate de guvernul fascist au absorbit forța de muncă disponibilă după război, astfel că în 1927 Italia se refăcuse după pierderile suferite în război. Datorită programelor economice interne de refacere a infrastructurii, criza economică din 1929-1933 a afectat Italia într-o măsură mai mică decât celelalte țări occidentale.

Dorind să elimine cu totul șomajul, Mussolini a hotărât să facă din Italia o mare putere economică și politico-militară. Au luat avânt industria constructoare de mașini și ramurile legate de economia de război. S-au dezvoltat fabricile de

armament și industriile navală, aeronautică și petrochimică. Dorind să demonstreze lumii că Italia devenise “o mare putere” Mussolini a ordonat armatei invadarea și ocuparea Abisiniei (1935-1936), a participat la războiul civil din Spania (1936-1939) apropiindu-se tot mai mult de Germania nazistă. Încurajat de “victoriile” obținute regimul fascist a invadat și ocupat Albania (7 aprilie 1939) și a atacat Grecia (28 octombrie 1940), urmărind să refacă “Imperiul Roman”. Participarea Italiei la al doilea război mondial a fost fatală regimului fascist și lui Mussolini.

Măsurile luate de fasciști în favoarea păturilor largi ale populației, eradicarea șomajului și o atitudine binevoitoare față de marele capital și de proprietatea particulară, poziția fermă adoptată față de **Mafia**, au asigurat regimului o bază de susținere destul de largă. Prin propaganda bine condusă de Gabriele D'Annunzio și Edmondo de Amicis fasciștii au urmărit să redeștepte în sufletul italienilor mândria de a fi fost urmașii Romei care a cucerit și civilizat Europa și lumea. Evocând Roma antică propaganda fascistă a insistat pe sentimentul mândriei naționale și încrederea în posibilitățile proprii. De asemenea, a pus accent pe gospodărirea cu maximă eficiență a resurselor materiale și utilizarea judicioasă a forței de muncă²⁴.

Spre deosebire de totalitarismul comunist sau de totalitarismul nazist fascismul italian s-a dovedit mai ponderat, fiind astfel acceptat de către democrațiile burgheze. Fascismul italian a atras atenția multor ideologi ai extremei drepte din diverse state europene. El a dat și numele întregului curent de extrema dreaptă: **fascismul**²⁵.

Perioada de înflorire și de susținere populară a fascismului a scăzut treptat după angrenarea Italiei în agresiunile externe și mai ales după implicarea în război alături de Germania. Deși era conștient că dezvoltarea economică a Italiei nu era optimă iar armata nu era pregătită și antrenată pentru un război îndelungat, Mussolini, care dorea cu orice preț statutul de “mare putere” pentru Italia și afirmarea regimului fascist, a riscat s-o implice în acțiuni care au depășit cu mult posibilitățile populației, economiei și armatei. Aventura politico-militară a lui Mussolini a dus la pierderea sprijinului pe care masele i-l acordaseră inițial și la căderea regimului fascist italian în 1943²⁶.

Regimul nazist din Germania (1933-1945). Capitulara Germaniei în primul război mondial (11 noiembrie 1918) a fost precedată de tulburări interne care au culminat cu abdicarea și fuga în Olanda a împăratului Wilhelm al II-lea (9 noiembrie 1918) și proclamarea “Republicii de la Weimar”. Aceste evenimente au generat în rândurile soldaților germani miturile “trădării” și “loviturii pe la spate”. Anarhia internă a sporit pe măsura creșterii numărului soldaților demobilizați, fiind amenințată existența republicii germane. După crearea Partidului Comunist German (decembrie 1918), condus de Karl Liebknecht, Roza Luxemburg și Ernst Thälmann în 1919 s-au desfășurat “revoluții bolșevice” la Bremen, Hamburg și în Bavaria²⁷.

La revoluția din Bavaria a participat și Adolf Hitler — caporal al armatei germane, decorat pentru faptele sale pe frontul de vest, membru al Partidului Comunist din Bavaria și șeful Secției de propagandă din München. În 1920 Hitler a

părăsit Partidul Comunist German și a contribuit la reprimarea "revoluției bolșevice" după care, sprijinit de unii ofițeri și soldați ca și de unele elemente intelectuale, a creat NSDAP (**Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei — Partidul Muncitoresc Național-Socialist German**). Între apropiații lui Hitler s-au aflat de la început oameni ca Ernst Rhöme — a creat SA (**Sturmabteilung — Batalion de asalt**) și Hermann Göring, fost erou aviator în primul război mondial.

Dorind să creeze o "**Nouă Germanie**" Hitler și tovarășii săi au încercat să preia puterea organizând o lovitură de stat la München (9 noiembrie 1923), cunoscută sub numele de "Puciul berii". După câțiva ani de închisoare, timp în care a scris "**Mein Kampf**", care a devenit "cartea de câpătâi" a ideologiei la naziști, Hitler, profitând de situația tulbură a "Republicii de la Weimar", de greutățile social-economice și politice prin care trecea țara datorită condițiilor "umilitoare" impuse prin Tratatul de la Versaille (28 iunie 1919) cât și de efectele crizei economice din 1929-1933, a reușit să se impună poporului german găsind sprijin mai ales în rândurile muncitorilor și șomerilor.

Promițând refacerea economică rapidă a țării, resorbirea șomajului și redarea demnității poporului german Partidul Nazist a reușit să ajungă în Parlamentul Germaniei — **Reichstag** (1930), plasându-se între socialiști și comuniști. Instabilitatea guvernamentală și politică a proiectat Partidul Nazist pe locul al doilea în Reichstag (iunie 1931). Neputând guverna singur și refuzând participarea la vreo coaliție NSDAP a provocat instabilitatea politică, ajungându-se la alegerile din noiembrie 1932. Naziștii au obținut majoritatea locurilor în Reichstag putând guverna singuri. La 30 ianuarie 1933 Hitler a devenit cancelarul Germaniei (șeful guvernului) — din 2 august 1934, după moartea președintelui Paul von Hindenburg, a primit și titlul de "**Führer**" (**conducător suprem**) al Germaniei, moment ce a marcat instaurarea "Celui de-al treilea Reich" —, iar președinte al Reichstagului a fost ales Hermann Göring. Astfel naziștii au reușit pe cale democratică să obțină întreaga putere în stat.

Ajuns la putere Hitler a acționat în spiritul promisiunilor făcute electoratului și al programului expus în "**Mein Kampf**". Prin angrenarea populației, mai ales a șomerilor, la refacerea economică a Germaniei s-a reușit absorbirea totală a șomajului și scoaterea țării din criză în numai șase luni. Această realizare a asigurat regimului nazist un larg sprijin din partea populației.

Din 1934 Hitler a trecut la eliminarea adversarilor politici — social-democrați, comuniști, creștini, dar și a unor apropiați cum a fost Ernst Rhöme —, la impunerea controlului partidului asupra instituțiilor statului și a întregii societăți. În acest scop încă din 1926-1927 în partid fuseseră create organisme speciale: SS (**Schutzstaffel - trupe de protecție**), SD (**Sicherheitsdienst - Serviciul de siguranță**), SP (**Sicherheitspolizei - Poliția de siguranță**) care, din 1933, alături de GESTAPO (**Geheime Staats-Polizei - Poliția secretă de stat**) și temutul RSHA (**Reichsicherheitshauptamt - Biroul central de siguranță al Reichului**), au

ajuns instituții fundamentale ale statului german și regimului nazist. Un rol important în impunerea controlului nazist asupra societății germane l-au jucat șefii secțiilor regionale ale NSDAP — **gauleiterii**, deveniți ulterior guvernatori civili și militari ai regiunilor ocupate de către Germania.

Profitând de atitudinea conciliatoristă a conducătorilor Marii Britanii și Franței, de politica izolaționistă a SUA și de neutralitatea lui Mussolini, în perioada de început a nazismului, Hitler a obținut pentru Germania recunoașterea statutului de **Mare Putere**, un loc în Consiliul Ligii Națiunilor.

Între 1934-1936, uzând de diverse subterfugii și de indecizia politică a democrațiilor occidentale, Hitler a refăcut armata germană, a dezvoltat marina, aviația și industria de război. În 1936 a ocupat zona demilitarizată a Rinului, la granița cu Franța. În acest fel armata germană, cu onoarea refăcută după umilinta suferită în război, s-a dovedit recunoscătoare regimului nazist acordându-i sprijinul său. Totuși naștii nu au reușit să controleze niciodată pe deplin armata germană, care și-a păstrat structurile proprii și propriul serviciu de spionaj și:contraspionaj — **Abwehr**.

Asigurat de susținerea populației în interior, căreia îi câștigase încrederea prin respectarea promisiunilor electorale, bazându-se pe sprijinul ofițerilor armatei germane ca și pe susținerea acordată de capitalul industrial-bancar Hitler a trecut la realizarea în totalitate a programului enunțat în "**Mein Kampf**". Unul dintre obiectivele sale esențiale a fost prigonirea evreilor socotiți principalii vinovați pentru înfrângerea și umilirea Germaniei în război și un pericol pentru rasa ariană.

Afirmând superioritatea rasei germane care trebuia să domine lumea, din 1938 Hitler a trecut la politica **spațiului vital-Lebensraum**, ocupând Austria (martie 1938) și regiunea sudetă din Cehoslovacia (octombrie 1938). În martie 1939 această republică central-europeană a dispărut prin crearea "Marelui Protectorat al Cehiei și Boemiei" și a Statului Slovac aliat Germaniei. La 23 august 1939 a fost încheiat pactul Molotov-Ribbentrop prin care URSS și Germania își împărțeau teritoriile din Estul Europei. Peste o săptămână, la 1 septembrie 1939, Germania a declanșat cel de-al doilea război mondial prin atacarea Poloniei.

Prin servicii secrete specializate, amintite deja, NSDAP a trecut la instituirea unui control total și eficient asupra statului și a instituțiilor sale precum și asupra întregii populații, inclusiv în teritoriile ocupate. Crearea **spațiului vital** a permis nazismului ca în perioada 1938-1943 (când s-a schimbat cursul războiului) să afirme că populația germană avea un statut privilegiat în cadrul celui de al treilea Reich, potrivit condiției ei de "rasă superioară".

Pentru lichidarea opoziției și "curățirea" rasei germane s-au instituit lagăre de muncă și de exterminare, foarte asemănătoare cu cele existente deja în URSS. În ele au fost duși mai întâi adversarii regimului pentru "reeducare", apoi evreii din

Germania. După începerea războiului în lagăre erau duși prizonierii aparținând "raselor inferioare", dar mai ales evreii europeni împotriva cărora se adoptase "**soluția finală**" — exterminarea fizică totală²⁸⁾.

Unele practici și idei ale totalitarismelor italian și german au fost preluate și utilizate, în forme diverse, încă din perioada interbelică de regimurile **dictatorial-totalitare** din Spania și Portugalia. Ideologia nazistă s-a resimțit după al doilea război mondial și în unele state din Africa și America latină ca și în alte părți ale globului²⁹⁾.

După înfrângerea și capitularea Germaniei în al doilea război mondial (7-9 mai 1945) a dispărut și totalitarismul nazist german³⁰⁾.

Regimurile totalitare "comuniste" din Europa (1944-1989). Către sfârșitul celui de-al doilea război mondial, pe când se contura tot mai clar înfrângerea Puterilor Axei și în primul rând a Germaniei, Marile Puteri Aliate (Statele Unite, URSS și Marea Britanie) au căutat să redeseneze harta politică a Europei și a lumii după război.

URSS — beneficiind de aureola învingătorului, statutul de mare putere și de un regim totalitar consolidat — a căutat să-și extindă cât mai mult influența politică în Europa și în lume. Ea a solicitat SUA și Marii Britanii crearea unui "cordon sanitar" față de nazismul german și de sateliții săi prin trecerea unor state din Europa centrală și de est în sfera sa de influență. În urma tratatelor anglo-societice de la Moscova (9-19 octombrie 1944) și a Conferințelor de la Yalta (4-11 februarie 1945) și Potsdam (17 iulie- 2 august 1945) cererile URSS au fost satisfăcute prin trecerea în sfera ei de influență, în proporții diferite, a Albaniei, Bulgariei, Cehoslovaciei, Germaniei de Est, Iugoslaviei, Poloniei, României și Ungariei.

URSS, prin intervenții directe, deseori brutale, în perioada 1944-1948 a instaurat în aceste țări "regimuri democrat-populare" care au devenit apoi socialist-totalitare. Au fost susținute și aduse la putere partide comuniste și muncitorești (s-au reînființat rapid acolo unde fuseseră dizolvate) și au fost create instituții după modelul celor existente în URSS³¹⁾. **Partidele comuniste și muncitorești** din "țările frățestre" au impus controlul strict asupra statului și societății în general ca și asupra economiei. Au fost interzise partidele și ideologiile socotite adversare și a fost instituit centralismul de partid și de stat. "Schimbările democratice" au fost realizate în condițiile prezenței trupelor societice pe teritoriile unora dintre ele între care și România, (până în iunie 1958)³²⁾. În mod formal noile "regimuri democratice" s-au instaurat în urma organizării de "alegeri libere, democratice și corecte", supervizate de URSS.

Între practicile noilor regimuri totalitare s-au regăsit, sub diferite forme, idei și metode aparținând **fascismului și nazismului**. Între acestea am enumera perfecționarea serviciilor secrete după modelul nazist, manifestările antisemite și xenofobe, "disprețul" față de democrațiile occidentale, exacerbară sentimentului național prin manifestări naționaliste, anumite forme de economie **corporatistă și autarhică**³³⁾.

În paralel s-au impus metodele deja verificate ale regimului totalitar sovietic: dezvoltarea economică și a infrastructurii, desființarea proprietății particulare, modificarea raporturilor dintre sat și oraș, modificarea sistemului educațional, interdependența economică și controlarea economiilor de URSS, introducerea **“centralismului democratic”**, practica **“tovarășilor de drum”** urmată de eliminarea treptată a lor, **“reeducarea”** în lagăre de concentrare a adepților vechiului regim și exterminarea fizică a celor recalcitranți etc. Potrivit unor analiști, în perioada 1944-1960 în statele socialiste din Europa, fără URSS, ar fi fost exterminați în lagărele de concentrare sau pe alte căi, cca. 5-10 milioane de oameni. Unii analiști au avansat chiar cifre mai mari, de până la 20 milioane³⁴⁾.

Încercările unor forțe, chiar comuniste, de a se opune intruziei brutale a URSS în problemele interne ale **“țărilor frățeste”** au fost reprimare prin forța armelor în baza acuzației de **“contrarevoluție”**. Așa s-a întâmplat în Polonia (1953), Ungaria (1956), Cehoslovacia (1968). În Albania, cu ocazia ieșirii țării de sub influența URSS și trecerea sub influența Chinei (1962), au fost mascate cca 800 000 persoane. Iugoslavia, unde nu se aflau trupe sovietice, a fost exclusă pentru o vreme din rândurile **“statelor frățeste”** pentru că stabilise legături politico-economice cu Occidentul.

După moartea lui Stalin, exterminările fizice și arestările s-au rărit și au încetat cu totul în timpul când Nikita Sergheevici Hrușciov a condus URSS. După 1964, în timpul conducerii lui Leonid Ilici Brejnev, controlul URSS asupra **“țărilor frățeste”** s-a accentuat provocând nemulțumiri în rândurile populației. În statele comuniste europene a sporit treptat opoziția față de proprii conducători și de partidul unic dar mai ales față de URSS, cu atât mai mult cu cât la începutul anilor '80 economiile socialiste europene, cu excepția Iugoslaviei, intraseră în criză determinând scăderea nivelului de trai al cetățenilor³⁵⁾.

După moartea lui Brejnev (1982) a urmat o perioadă confuză. Până în 1985 la conducerea PCUS și a Uniunii Sovietice s-au aflat Iurii Andropov și Andrei Cernenko. În 1985 la conducerea PCUS a ajuns Mihail Gorbaciov. Conștient de criza regimului totalitar, atât în plan politico-militar cât și economic, Gorbaciov a trecut la o politică de **glasnosti-deschidere** și **perestroika-reconstrucție**. Aceste modificări în politica regimului totalitar sovietic precum și unele aranjamente stabilite cu SUA, Marea Britanie și Germania au condus la o serie de reforme, mai mult sau mai puțin resimțite și vizibile în celelalte state socialiste. Întâlnirea de la Malta (1989) dintre președintele Gorbaciov și Bush a accelerat criza sistemului totalitar în Europa și revoluțiile au cuprins toate țările vizate inclusiv România (decembrie 1989). A luat astfel sfârșit sistemul socialist-totalitar din Europa³⁶⁾.

Alte regimuri totalitare în lume. După victoria regimului bolșevic în Rusia, ideile lui Lenin asupra **“revoluției mondiale”** și a **“exportului de revoluție”** au fost puse în practică de urmașii săi, în special de Stalin. Procesul a început mai întâi în Asia (Mongolia și China). După al doilea război mondial comunismul s-a extins în

Indochina (Vietnam, Cambodgia, Laos) și în Peninsula Coreea. În timpul luptei de eliberare națională a fostelor colonii din Asia, Africa și America Latină, au apărut vremelnice regimuri comuniste în Afganistan, Africa Centrală, Bangladesh, Birmania, Congo, Cuba, Egipt, Etiopia, Ghana, Irak, Libia, Mozambic, Nicaragua, Siria, Somalia, Sudan, Tanzania, Zimbabwe, Yemen³⁷⁾.

După 1989 regimurile totalitare comuniste se mai mențin sub diferite forme în Asia (China, Vietnam și Coreea de Nord) și America Latină (Cuba). O situație specială are China unde regimul se bazează pe filosofia materialistă chineză, reprezentanții săi susținând că el nu este de factură marxistă. De altfel "revoluția culturală" condusă de Lin Biao (1968-1974) a demonstrat că totalitarismul chinez a întrecut în cruzime chiar metodele folosite de comuniști și naziști. După 1974 s-a trecut treptat la ideologia materialistă tradițională chineză care își are rădăcinile în epoca imperială absolutistă. În prezent, deși controlul partidului asupra societății se menține el pare mai puțin strict și se realizează prin forme mult mai subtile decât cele utilizate anterior³⁸⁾. Prin reformele înfăptuite după 1980 s-a asigurat un proces de modernizare și un ritm de dezvoltare economică nemaiîntâlnit pe plan mondial.

În Cuba, comunismul a fost de la început de esență sovietică. El a suferit treptat modificări în funcție de realitățile societății cubaneze. Fidel Castro, educat de ieșuit în spirit catolic, a surprins printr-o serie de gesturi fără precedent care i-au întărit poziția după 1989. Pe această linie se înscrie vizita oficială a Papei în insulă (decembrie 1998) și o oarecare deschidere față de Biserica Romano-Catolică. Deși partidul controlează strict societatea cubaneză și economia, regimul comunist a reușit să iasă din izolarea impusă de SUA, reluând legăturile cu unele state americane și europene.

Concluzii. Ideologiile totalitare au apărut și s-au impus mai ales în preioada de criză generală profundă prin care au trecut unele state. Dar ele nu s-au putut menține și au dispărut, fie prin război fie tot în urma unor perioade de criză, mai ales economică. Pentru un anumit timp însă, aceste regimuri au reușit să redreseze situația economică și socială, să realizeze chiar o îmbunătățire a nivelului de trai al populației. Pe termen lung ele au eșuat, în principal datorită politicii represive promovate și îngrădirii sau chiar suprimării drepturilor omului. Ființa umană nu se poate împăca cu transformarea ei într-un robot, comandat de stat.

Deși regimurile totalitare de stânga sau de dreapta au dispărut cu totul sau au cunoscut o restrângere drastică pe plan mondial, ideologiile care le-au generat s-au menținut. Ele continuă să se manifeste astăzi în unele state, sub diverse forme, atât în zonele subdezvoltate cât și în Occident. Grupurile extremiste din SUA, Marea Britanie, Franța și Germania, de pildă, chiar dacă sunt reduse numeric, stârnesc îngrijorare în societățile vizate. Recentul succes al extremei drepte în

Austria, asemănător în multe privințe cu succesul lui Hitler în Germania, demonstrează că ideologiile și regimurile totalitare pot reapărea oricând acolo unde problemele social-economice și politico-naționale nu sunt rezolvate la timp ori sunt privite cu îngăduință și nepăsare.

NOTE

1. Despre totalitarismul românesc și despre Partidul Comunist Român vezi editorialul PCR **forță revoluționară transformatoare a societății românești**, în **"Revista de istorie"**, an XXIV (1981) nr. 1-9, p. 3-5. La fel, NICOLAE CEAUȘESCU, **Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român (19 noiembrie 1984)**, Editura politică, București, 1984, p. 50-71; MIHAIL M. ANDREESCU, **Adevărata securitate din România. (Încercare de analiză asupra stării societății românești înainte și după decembrie 1989)**, Editura "Curtea Veche", București, 1999, p. 56-64. Pentru definirea noțiunii de totalitarism pentru regimurile fascist și nazist, vezi: JELIU JELEV, **Fascismul** Editura științifică, București, 1992, p. 44-49.
2. Despre evoluția ideologică spre totalitarism, în special de dreapta, amănunte la: OVIDIU TRĂSNEA, **Doctrina politică ale capitalismului contemporan. Studii critice**, Editura politică București, 1977, p. 15-26.
3. KARL MARX, **Manifestul Partidului Comunist**, ediția a IX-a, Editura politică, București 1958.
4. Pentru Internaționalele I și a II-a și crearea Partidului Comunist (bolșevic), vezi: WILLIAM Z. FOSTER, **Istoria celor trei internaționale. Mișcările socialiste și comuniste din 1848 până în prezent**, Editura politică, București, 1958, p. 3-232.
5. KARL L. BECKER, KENNETH S. COOPER, **Modern History. Europe Since 1600. II. The Age of Industrial Revolution An Age of Explosive Change**. Edited by Gordon R. Batho, Burke. London and Toronto, 1974, p. 107-113; JAN VAN HELSING, **Organizațiile secrete și puterea lor în secolul XX**, Editura "Alma", Oradea, 1996, p. 48-53.
6. OVIDIU TRĂSNEA, **op. cit.**, p. 66-71; JELIU JELEV, **op. cit.**, p. 301-306.
7. ADOLF HITLER, **Mein Kampf**, I-II, Editura "Beladi", București, 1994. Este prezentată pe larg ideologia nazistă.
8. ANDRE GLUCKSMANN, **Bucătăreasa și mâncătorul de oameni. Eșeu despre raporturile dintre stat, marxism și lagărele de concentrare**. Editura "Humanitas", București, 1991, p. 71-103.
9. WILLIAM Z. FOSTER, **op. cit.**, p. 318-327.
10. ANDRE GLUCKSMANN, **op. cit.**, p. 84-85, 106-108.
11. IGNAZIO SILONE, **Școala dictatorilor**, Editura "Dacia", Cluj, 1992; JELIU JELEV, **Fascismul**, p. 255-281.
12. VLADIMIR VOLKOFF, **Tratat de dezinformare. De la Calul Troian la Internet**, Editura "Antet", Iași, 1999, p. 64-87; MIHAIL M. ANDREESCU, **Adevărata securitate din România**, p. 7-19.
13. KARL MARX, **op. cit.**, p. 9.
14. V. I. LENIN, **Opere complete**, 31, Editura politică, București, 1964, p. 104-114.
15. **Ibidem**, p. 107.
16. WILLIAM Z. FOSTER, **op. cit.**, p. 221-232.
17. KARL L. BECKER, KENNETH S. COOPER, **lucr. cit.**, p. 107-109.
18. V. I. LENIN, **Opere complete**, 41, București, 1966, p. 3-74.
19. WILLIAM Z. FOSTER, **lucr. cit.**, p. 328-347.

20. XXX, **Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și România. Culegere de studii**, Editura politică, București, 1967, passim.
21. Despre crearea și evoluția URSS în: **Istoria URSS. Epoca Socialismului (1917-1957)**, Editura politică, București, 1958.
22. Amănunte la: ION CRISTOIU, **Punct și de la capăt**, Publishing House Elf, București, 1991, p. 22-36, 90-94, 98-103; ALEXANDER SOLJENITIN, **Arhipelagul Gulag**, Editura "Humanitas", București, 1991, passim; **Lumea magazin**, revistă lunară, an. I-II (1992-1993), nr. 1-8. Puncte de vedere, statistici, editoriale de politică externă.
23. ROBERT CULLEN, **Surse sovietice**, Editura "Globus", București, 1991.
24. Ascensiunea și caracteristicile fascismului la: MAX GALOO, **Italia lui Mussolini**, Editura politică, București, 1969.
25. XXX, **Progresul economic în România. 1877-1977**, coordonator Ioan V. Totu, Editura politică, București, 1977, p. 303-308. Despre "regim totalitar" neprecizat și la: IOAN SCURTU, GHEORGHE BUZATU, **Istoria românilor în secolul XX (1918-1948)**, Editura "Paldela", București, 1999, p. 354-361.
26. Pentru implicarea Italiei în conflicte internaționale, vezi: GENEVIÈVE TABOUIS, **Douăzeci de ani de tensiune diplomatică**, Editura politică, București, 1965, p. 254-267, 316-331.
27. KARL L. BECKER, KENNETH S. COOPER, **lucr. cit.**, p. 110-127.
28. Pentru relațiile naziștilor cu armata și despre organizarea lagărelor, vezi: LEV BEZÂMENSKI, **Generall germani cu și fără Hitler**, Editura politică, București, 1968; EUGEN KOGAN, **Rețeaua morții. (Sistemul lagărelor regimului nazist în Europa)**, Editura politică, București, 1986.
29. Scurte date în: MARCEL D. POPA, HORIA C. MATEI, **Mică enciclopedie de istorie universală**, Editura politică, București, 1988, p. 24-25, 34, 77, 266, 277, 317, 385.
30. JOE HEYDECKER, JOHANNES LEEB, **Procesul de la Nürnberg**, Editura politică, București, 1983, analizează nazismul și urmările lui în Apus.
31. KARL L. BECKER, KENNETH S. COOPER, **op. cit.**, p. 210-219; IOAN CHIPER, FLORIN CONSTANTINIU, ADRIAN POP, **Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)**, Editura "Iconica", București, 1993.
32. XXX, **România. Retragerea trupelor sovietice. 1958**, coordonator Ioan Scurtu, Editura didactică și pedagogică, București, 1996.
33. Modelul sovietic în România, la: VICTOR FRUNZĂ, **Istoria stalinismului în România**, Editura "Humanitas", București, 1990, p. 287-325, 393-399.
34. **Lumea magazin**, an.I-VIII (1992-1999). Materiale ale posturilor radio BBC și "Europa Liberă", publicate sub formă de editoriale sau statistici cronologice.
35. Relațiile între statele socialiste până în 1975, în: **Organizația tratatului de la Varșovia. 1955 - 1975. Documente**, Editura politică, București, 1976.
36. Pentru perioada 1980 - 1989 și întâlnirea de la Malta, vezi: Gr. col. (r) dr. CONSTANTIN OLTEANU, **România - o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia. Memorii 1980 - 1985**, Editura "Aldo", București, 1999.
37. C. BOTORAN, **Tradiții de solidaritate ale mișcărilor muncitorești și democratice din România cu lupta de emancipare națională și socială a popoarelor din Asia, Africa și America Latină**, Editura politică, București, 1977: XXX, **Documente și texte privind lupta de eliberare antimperialistă a popoarelor din Asia, Africa și America Latină, 1945 - 1975**, Tipografia Universității București, 1979, passim.
38. JACQUES GERNET, **Lumea chineză**, II, Editura "Meridiane", București, 1985, p. 378-380, 391-398; XXX, **Scurt tratat de istoria Chinei**, coordonator Bai Shouyi, Editura enciclopedică, București, 1997, p. 455-460.

2. CULEGERE DE TEXTE ȘI DOCUMENTE COMENTATE

MIHAIL M. ANDREESCU

Regimurile totalitare au abordat, în general, toate problemele legate de controlul asupra statului, a instituțiilor sale și asupra întregii societăți. "Reformele" care trebuiau să transforme din temelii societățile totalitare au fost puse în strânsă legătură cu scopurile ideologiei partidelor unice. De aceea, unele "idei reformatoare" care apar în "operele" sau cuvântările liderilor totalitari au un pronunțat caracter agresiv la adresa societății în ansamblu cât și la adresa unor grupuri sociale socotite "dușmane".

În documentele și textele prezentate am căutat să evidențiez atitudinea liderilor politici și a partidelor unice față de societate și de problemele ei în general, cât și în legătură cu unele probleme interne ale regimurilor totalitare atât de stânga cât și de dreapta.

Din lectura documentelor se pot constata cu ușurință scopurile urmărite de regimurile în cauză, atitudinea față de mase și chiar față de unii membri din conducerea partidelor totalitare. De asemenea, se poate observa cu ușurință atitudinea partidelor unice față de alte partide și mișcări politice ca și față de alte regimuri și pot fi evidențiate diferențele dintre regimurile de stânga și de dreapta ca și asemănările dintre ele.

Am selectat, pe cât posibil, texte și documente care să exprime pozițiile extremelor stângă și dreaptă asupra aceluiași probleme din dorința ca atât profesorii dar și elevii să sesizeze mai ușor asemănările și deosebirile dintre cele două tipuri de ideologii totalitare.

DESPRE PRESĂ, STAT, ALEGĂTORI ȘI POLITICA PARTIDULUI.

1. "Se obișnuiește, în mediile jurnalistice, ca presa să fie considerată o mare putere în stat. De fapt, importanța ei este realmente imensă și ea nu poate fi subestimată: jurnalismul este cel care continuă efectiv educarea adulților.

În acest sens este posibil, în mare, ca și cititorii de presă să fie împărțiți în trei tranșe:

1. Cei care cred tot ce citesc.

2. Cei care nu cred mai nimic.

3. Mințile care examinează cu spirit critic ceea ce au citit și apoi judecă totul.

Primul grup este de departe cel mai numeros. El cuprinde marea masă a poporului și reprezintă, prin urmare, partea cea mai săracă intelectualicește a națiunii... Este o îndatorire de stat și o datorie socială de prim ordin ca acești oameni să fie împiedicați să încapă în mâinile unor educatori perversi, ignoranți sau chiar rău intenționați. De aceea, statul are obligația de a le supraveghea formarea și de a împiedica apariția oricărui articol scandalos. De aceea, el trebuie să supravegheze îndeaproape presa, căci influența asupra oamenilor este mult mai puternică și mai penetrantă, pentru că aceasta nu acționează în mod pasager, ci constant. Toată imensa ei importanță rezidă în unitatea și în repetarea constantă a învățăturilor. Ca și în alte privințe, statul nu poate uita nici în acest caz, că toate mijloacele trebuie să convergă spre același scop. El nu trebuie să se lase indus în eroare, nici încântat de palavre despre ceea ce numim "libertatea presei", ceea ce l-ar face să nu-și facă datoria și să priveze națiunea de hrana spirituală de care are nevoie și care-i face bine; trebuie să-și asigure, cu un spirit hotărât, de neoprit, mijloacele educative pe care să le pună în slujba statului și națiunii..."

ADOLF HITLER, *Mein Kampf*, I, Editura "Beldi", București, 1994, p. 218-219

2. "Antiindividualistă, concepția fascistă este făurită pentru stat... Totul există în stat, nimic omenesc sau spiritual nu există în afara statului. În acest sens fascismul este totalitar... Statul este absolut... Nici o grupare, nici un individ în afara statului. Statul fascist este o voință de putere și de dominație".

BENITO MUSSOLINI despre ideologia fascistă și stat, în MAX GALLO, *Italia lui Mussolini*, Editura politică, București, 1969, p. 284.

3. "Întreaga activitate cultural-artistică educativă trebuie să servească poporului, să ofere programe care să reflecte permanent munca sa eroică, dorința sa de cunoaștere și virtuțile morale ce-i sunt caracteristice... Presa, radioteleviziunea trebuie să reflecte pe larg activitatea partidului, a statului, a întregului popor, să aibă un rol activ în unirea forțelor poporului pentru înfăptuirea politicii interne și externe, să prezinte, în forme specifice, lucrări și programe cultural-artistice cu un bogat conținut de idei și un profund caracter educativ".

NICOLAE CEAUȘESCU, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura politică, București, 1984, p. 62

Este ușor de observat, din cele trei documente, că totul se reduce la partid și la stat. Statul se identifică aici cu partidul și regimul. Ca atare, întreaga societate trebuie să se subordoneze controlului statului. Diferențele sunt mai mult de limbaj, Hitler și Mussolini sunt mai direcți, Ceausescu este mai persuasiv, dar efectele discursului sunt aceleași - **nimic în afara partidului și statului totalitar.**

DESPRE IDEOLOGIE ȘI CONTROLUL PARTIDULUI ASUPRA STATULUI ȘI ASUPRA ÎNTREGII SOCIETĂȚI.

1. "...scopul propagandei nu este nicicum acela de a regla drepturile diverselor partide, ci să pună în evidență exclusiv pe cele ale partidului pe care îl reprezintă. Ea nu trebuie să mai cerceteze obiectiv adevărul, dacă acesta este favorabil altora și să-l expună maselor în lumina unei echități doctrinare, ci să urmărească numai pe cel ce-i este favorabil... Masele largi populare nu sunt alcătuite din diplomați, nici din profesori de drept public, nici chiar din oameni susceptibili să formeze o judecată rezonabilă, ci ființe umane tot atât de ezitante și de predispuse îndoielii și nehotărârilor. De îndată ce propria noastră propagandă conferă partidei adverse un slab licăr de îndreptărire reală, sunt puse deja bazele pentru a ne îndoi de propria noastră legitimitate. Atunci masele nu vor mai fi în măsură să discearnă unde sfârșeste greșala adversarului și unde începe a noastră. În acest caz ele devin neliniștite și neîncrezătoare și asta în special dacă adversarul nu comite exact aceleași extravagante, ci aruncă în spatele inamicului, fără excepție, toate greșelile".

ADOLF HITLER, *Mein Kampf*, I, Editura "Belad", București, 1994, p. 170.

2. "Îndoctrinarea începe de la vârsta cea mai fragedă: se văd defilând în fața ducelui, călare și cu casca pe cap, balilii de șase ani în uniformă; la doisprezece ani li se dă o pușcă în miniatură și cu baioneta la armă, fac de gardă, cu mânusi negre, pantaloni scurți și cureaua căștii bine strânsă... Și balilii "escursionisti" (de la opt la douăzeci ani), balilii "moschettieri" (muschetari) (de la doisprezece la paisprezece ani), "mitraglieri" (de la șaisprezece la optsprezece ani) ... avangardiștii "moschettieri" (de la paisprezece la șaisprezece ani), comandanți de ofițeri ai Militiei, se întâlnesc în fiecare an, lângă Roma, în Forul Mussolini, pentru Campo Dux - adunarea națională a tinerilor... Avangardiștii se antrenează în mânăuirea mitralierei, copiii trec rânduri-rânduri cu puștile lor, alți tineri defilează cu o lopată pe umăr... Această îndoită exaltare a forței războinice și asupunerii oarbe față de duce constituie stâlpii educației fasciste, de la balilla până la partid... În cele din urmă, cetățeanul italian, după terminarea acestui "cursus honorum", intră în partid: "Dacă partidul n-ar exista, l-aș inventa" - declară Mussolini și adaugă: "Partidul este organizația capilară a regimului... El exersită mai mult decât o autoritate, un apostolat".

MAX GALLO, *Italia lui Mussolini*, Editura politică, București, 1969, p. 286-288

3. "La Congresul al XIII-lea, numărul membrilor de partid este de 3.400.000 de membri, cu peste 500.000 mai mare ca la Congresul precedent...

Din punct de vedere organizatoric, partidul cuprinde 72517 organizații de bază. Practic, putem spune că nu există unitate economico-socială, nu există sector de activitate unde să nu-și desfășoare munca puternice organizații de bază. Avem 7879 comitete de partid de întreprinderi și instituții, 2705 comitete comunale, 243 comitete orășenești și municipale și 41 organizații județene, inclusiv municipiul București. În birourile organizațiilor de bază sunt cuprinși peste 365.000 membri de partid, iar în comitetele comunale, orășenești, municipale sunt cuprinși peste 90.000 de membri de partid, iar în comitetele județene aproape 5000 de membri de partid. În afară de aceștia, la activitatea organelor de partid participă un larg și puternic activ numărând circa 550.000 de membri de partid, care aduc o contribuție importantă la îndeplinirea rolului pe care îl au acestea în organizarea și conducerea întregii activități de dezvoltare economico-socială a patriei."

NICOLAE CEAUȘESCU, **Raport la cel de-al XIII-lea Congres al**

Partidului Comunist Român, Editura politică, București, 1984, p. 50-51.

Dacă Hitler își axa discursul politic pe importanța propagandei în supunerea și controlul maselor, Mussolini urmărea înregimentarea și îndoctrinarea populației decătre partidul fascist. Se avea în vedere - așa cum s-a întâmplat și la noi până în 1989 -, înregimentarea întregii populații, de la copii la maturi, în organizații conduse și controlate de fascism. Regimul comunist din România, mai ales în perioada Ceaușescu, a urmărit instituirea controlului asupra întregii populații prin intermediul activiștilor și al organizațiilor de partid. Potrivit datelor cuprinse în Raportul la Congresul al XIII-lea al PCR, în 1984 existau 10668 de organizații și comitete de partid, în toate domeniile și la toate nivelele, înglobând un număr de cca 115200 de activiști de partid, adică un activist de partid la cca... 19 locuitori. În 1989 numărul activiștilor sporise concomitent cu numărul membrilor de partid care depășea cifra de 4800000 de membri. Ideea că partidul unic trebuia să fie centrul vital al întregii societăți a fost comună atât totalitarismului de stânga cât și de dreapta, fiind diferite metodele prin care se realiza acest scop. Fie că vorbim de bolșevici, fasciști, naziști sau "comuniști" atitudinile lor față de mase și de indivizi erau aceleași: toți trebuiau să se subordoneze partidului unic, singurul în măsură să hotărască pentru fiecare individ în parte și pentru întreaga societate.

De aici și un anume dispreț față de mase afișat mai ales de activiștii de la nivelele inferioare în timp ce vârfurile partidului au manifestat aproape permanent un fals sentiment de grijă față de indivizi și de mase.

III

ATITUDINILE FASCISMULUI ȘI NAZISMULUI FAȚĂ DE BISERICĂ

1. În stat biserica nu este suverană, nu e nici măcar liberă... Religia creștină s-a născut în Palestina, dar a devenit catolică la Roma; mărginită la Palestina, ea n-ar fi fost probabil decât una dintre sectele care mișună în acest ținut agitat, că, de pildă, aceea a esenienilor sau a terapeuților; probabil că s-ar fi stins fără să lase urme... Noi n-am înviat puterea temporară a papilor, noi am îngropat-o... Statul este catolic, dar e fascist, e fascist înainte de toate, în mod exclusiv și esențial”.

Discursul lui Mussolini din mai 1929, Roma,

apud, MAX GALLO, *Italia lui Mussolini*, p. 300

2. “Ideile și instituțiile religioase ale poporului trebuie să fie totdeauna inviolabile pentru un conducător politic; dacă nu, să înceteze să mai fie un om politic și să devină un reformator, dacă are stofă!”

ADOLF HITLER, *Mein Kampf*, I, p. 119.

Deși a semnat Concordatul cu Vaticanul Mussolini a ținut să sublinieze că fascismul nu dorea să se lase controlat de către Biserică. Mai mult el dorea un control absolut al acesteia. Din tonul discursului se observă o amenințare voalată la adresa Bisericii și a papilor care, inițial, se opuseseră socialismului și fascismului.

Alta este atitudinea lui Hitler față de religie și de biserică. Cunoscând puterea acesteia asupra oamenilor el urmărea să se folosească de Biserică - după cum a și făcut-o - pentru a-și atinge mai ușor scopurile. Hitler pare să fi nutrit chiar dorința de a se prezenta ca un reformator și un apostol al religiei în fața maselor, socotind că un asemenea comportament ar determina masele să i se supună mai ușor. Din cele două atitudini se poate observa că liderii totalitarismului nu au neglijat nici un mijloc pentru a se putea impune și susține la putere, inclusiv religia.